

# Педагогічний музей України: шлях становлення і розвитку

*(XX - початок XXI ст.)*

**Володимир МАЛЮГА**

*директор Педагогічного музею України*

*Під впливом соціально-економічних, політичних, культурних змін в сучасному українському суспільстві відбувається трансформація освітніх парадигм. Це спричинює зміни й у діяльності Педагогічного музею України, який покликаний не тільки збирати, зберігати, популяризувати, а й вивчати національну та світову історико-культурну спадщину.*

Специфіка роботи Педагогічного музею України дає підстави віднести його до музеїв галузевого профілю. Його діяльність з моменту заснування у 1902 р. в м. Києві і донині спрямовується на репрезентацію і поширення досягнень педагогічної науки і практики відповідно до вимог і потреб розвитку українського суспільства [9, с. 62]. Вивчення історії Педагогічного музею України зумовлює необхідність дослідження чинників, які приводили до змін у його завданнях, формах і стилі роботи.

Мета статті - визначити й охарактеризувати періоди історії розвитку Педагогічного музею України (з 1902 р. й до сьогоденного дня).

Аналізуючи розвиток історико-педагогічної науки в Україні, академік О.Сухомлинська зазначає, що «проблема періодизації - одна з найголовніших наукових проблем, особливо гуманітарної сфери: від того, що береться за основу періодизації, який контекст вкладаємо в той чи інший період, що виступає рушійною силою зміни періоду, відбувається розгортання певного науково-дослідницького поля» [13, с. 38].

Зазначимо, що у науковій літературі досі немає системного і цілісного дослідження діяльності Педагогічного музею України за понад столітню історію його існування. Вивчаючи різноманітні, частково відображені у друкованих і архівних джерелах відомості про діяльність Педагогічного музею, ми дійшли висновку про необхідність розроблення обґрунтованої історичними фактами її періодизації. Періодизацію розглядаємо і як інструмент наукового дослідження, що дає змогу структурувати матеріал, і як спосіб характеризування трансформаційних зрушень у діяльності музею.

Виокремлюємо шість основних періодів у роботі Педагогічного музею:

- перший період - заснування та становлення Педагогічного музею (1902-1912);
- другий період - розгортання просвітницької і навчально-методичної діяльності Педагогічного музею імені Цесаревича Олексія (1912-1917);
- третій період - стагнація і занепад діяльності Педагогічного музею (1917-1924);
- четвертий період - поновлення роботи музею у формі Республіканської педагогічної виставки УРСР (1948-1983);
- п'ятий період - організація і діяльність Республіканського педагогічного музею УРСР як провідного галузевого музею (1983-1991);
- шостий період - функціонування Педагогічного музею України як оновленого просвітницького та науково-дослідного центру (з 1992 р. і донині).

Педагогічний музей України як самостійну установу, але без певного приміщення, було створено 1902 р. у м. Києві з ініціативи керівництва Київського навчального округу. У перші роки ХХ ст. кількість музеїв педагогічного профілю, що діяли на українських землях при навчальних округах, земствах, наукових товариствах, архівних комісіях, освітніх закладах тощо, сягала понад 100 одиниць [6, с. 346]. Педагогічний музей у Києві мав забезпечити реалізацію такої освітньої мети, як «сприяння поширенню освіченості народу та забезпеченню практичних потреб шкільного викладання через необхідність удосконалення і розроблення теоретичних,

наукових, навчальних та виховних питань» [16, с. 49]. Положенням про Педагогічний музей, затвердженим Міністерством народної освіти 23 серпня 1901 р., передбачалася наявність у ньому таких трьох відділень:

- зібрання наочних навчальних посібників, предметів шкільної гігієни, фізичного виховання;
- колекції настановних, методичних матеріалів, підручників і книжок для класного читання з різних предметів, що викладалися у вітчизняних та зарубіжних школах;
- спеціальної педагогічної бібліотеки [9, с. 62].

На утримання музею міністерство зобов'язало кожен середній навчальний заклад округу виділяти по 100 карбованців і по 300 карбованців - кожному дирекцію народних училищ. На рік це становило 4500 карбованців. Користування книжками та експонатами музею для відвідувачів було безплатним. У бібліотеці музею були не лише книжки вітчизняних авторів, а й твори французькою, німецькою та іншими іноземними мовами. Фонди музею постійно поповнювалися, про що свідчать публікації у періодичних виданнях: «Нещодавно педагогічний музей збагатився цінною колекцією морських тварин, подарованою професором О.Коротневим, директором зоологічної станції Віллафранка. Автори нових навчальних книг і педагогічних творів охоче надсилають до музею свої праці» [3, с. 121].

Основою експозиції Педагогічного музею стала колекція, яку протягом багатьох років збирав вчитель 1 -ї Київської гімназії Микола Трофимович Чер-кунов. Вона нараховувала близько 4000 одиниць. З часом зібрання збагатилося зразками учнівських робіт та виробів ремісничого і прикладного призначення, які були надані всіма навчальними закладами Київського навчального округу для демонстрації на Нижньгородській виставці (1910 р.).

У 1910 р. музейні фонди, не враховуючи зібрання М.Черкунова, становили 5779 книг, 598 навчальних посібників. Музей передплачував 34 іноземних педагогічних журнали, 20 вітчизняних і 18 дитячих.

Користуватися фондами музею мали право всі без винятку працівники навчальних закладів Києва і навчального округу, студенти, учні старших класів гімназій, а також сторонні особи, але вже з дозволу завідувача. У Циркулярі з управління народними училищами від 1903 р. наголошувалося на специфіці діяльності бібліотеки музею, а саме: «...з бібліотеки книги видавались і додому, при цьому для некиївських учителів існували обмеження як у часі (півроку), так і в кількості (не більш ніж 5 книг)» [16, с. 52].

Цей перший період, фактично становлення музею, тривав майже 10 років, доки з приватної ініціативи біржового діяча і підприємця С.Могильовцева не було збудовано будівлі для Педагогічного музею. 5 жовтня 1912 р. було урочисто відкрито приміщення музею, якому присвоїли ім'я престолонаслідника цесаревича Олексія. З цього моменту, вважаємо, розпочався другий період у розвитку музею, що ознаменувався суттєвими змінами у формі й масштабах його діяльності. Зі звичайного зібрання цікавих і корисних експонатів він почав трансформуватися в освітянський центр, який сприяв поширенню прогресивних методів викладання шкільних предметів, новітніх засобів, забезпечував через бібліотеку ознайомлення з фаховою літературою - і вітчизняною, й іноземною. При музеї влітку діяли педагогічні курси для тих, хто хотів присвятити себе вчителюванню, і для тих, хто бажав підвищити професійні знання.

Другий період історії Педагогічного музею був, на жаль, нетривалим. У зв'язку з політичними подіями в країні з 1917 р. музей фактично почав згортати свою діяльність. На початок встановлення радянської влади в Україні, з 1920 р., Педагогічний музей займав лише кілька кімнат з усього приміщення, а головне - він був визнаний «пережитком царизму» і закритий у 1924 р. Тому третій період (1917-1924) вважаємо часом занепаду діяльності закладу.

Четвертий період в історії Педагогічного музею розпочався лише після завершення Великої Вітчизняної війни. Радянська влада вирішує, що виникла потреба узагальнити і популяризувати досягнення соціалістичної

педагогічної науки і практики за понад 20-річний період. З 8 лютого 1948 р. у Києві почала діяти Республіканська педагогічна виставка, в організації якої взяли участь міністр освіти УРСР, поет, академік П.Тичина, відомі вчені-педагоги С.Чавдаров, О.Астряб, Т.Бугайко, М.Грищенко та ін. З цього часу, на нашу думку, розпочинається відновлення роботи Педагогічного музею, але в іншій організаційній формі, з іншими завданнями. Цей період завершився у 1983 р.

Згідно з метою створення, Республіканська педагогічна виставка мала відображати практичні надбання радянської школи. Представлені на виставці стенди й експонати свідчили про ті перетворення, які відбулися в освіті республіки за роки радянської влади, і про успіхи, яких досяг український народ в галузі освіти і культури, розвитку всіх ланок шкільництва. Творча методична, виховна праця учительства України була представлена у формі різних методичних розробок, планів, поурочних конспектів, карт і таблиць, схем і навчального приладдя. Таке наповнення виставки давало можливість відобразити шляхи і способи навчання і виховання дітей, що реалізовувалися у радянських дитячих садках, школах і позашкільних закладах. Однак не все, що цікавило освітянську громадськість, можна було побачити на виставці. Мале приміщення, обмежена кількість експонатів не давали змоги повно представити кращий педагогічний досвід, нагромаджений творчими вчителями республіки, в усій його багатогранності й різноманітності [11, с. 45].

Музейне зібрання Республіканської педагогічної виставки постійно поповнювалося, а тому незабаром виникла потреба у великому стаціонарному приміщенні, створенні постійно діючої експозиції, оновленні підходів до комплектації та формування фондів і штату закладу. Перші реальні кроки до відкриття майбутнього Республіканського педагогічного музею УРСР були здійснені ще у 1973-1974 роках, коли Педагогічне товариство УРСР направило урядові республіки пропозицію щодо створення Республіканського педагогічного музею. Тільки у 1977 р. розпочалася реорганізація Республіканської педагогічної виставки, коли було зроблено

спробу створити Педагогічний музей УРСР, який би входив до складу Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР. Та лише у 1983 р., згідно з Постановою Ради Міністрів УРСР №172 від 18 квітня 1983 р., у Києві створили Республіканський педагогічний музей, що перейшов у відання Педагогічного товариства УРСР. Отже, п'ятий період у розвитку Педагогічного музею (1983-1991) можна визначити як період, коли Республіканська педагогічна виставка УРСР трансформувалася у Республіканський педагогічний музей УРСР з розширенням статусу, завдань і повноважень нової установи. Педагогічний музей повернувся у своє рідне приміщення, тобто у будинок по вул. Володимирській, 57, але зайняв у ньому лише декілька кімнат на правах орендаря. Вважаємо, що це було друге народження музею.

У травні 1987 р. відбулось урочисте відкриття оновленої експозиції музею, яка охопила період розвитку освіти на українських землях з найдавніших часів до кінця Великої Вітчизняної війни і наочно демонструвала поступ шкільництва та педагогічної думки в УРСР. Для розвитку Республіканського педагогічного музею у радянський період важливими стали дослідження з музеєзнавства, теоретичні розробки, зокрема, таких дослідників, як М.Гнедовський [1], І.Іксанова [2], Д.Равикович [10], які визначили музей як соціальний інститут і обґрунтували принципи його діяльності; В.Кондратьєв [5], З.Странський [12], І.Пантелейчук [7] досліджували сутність поняття музею з погляду музейного предмета як головного компонента музейної експозиції. У багатьох дослідженнях з музеєзнавства того часу та у практичній діяльності працівників Республіканського педагогічного музею УРСР простежувалася значна заідеологізованість, що відображалось і в підходах до формування експозиції, її тематики тощо. Однак необхідно зазначити, що науковими співробітниками музеїв, зокрема й Республіканського педагогічного музею, робилися спроби об'єктивного аналізу, систематизації, узагальнення набутого досвіду та наукових пошуків відповідно до нових тенденцій у музеєзнавстві для подальшого використання у своїй діяльності. Працівники Республіканського педагогічного музею

читали лекції, проводили семінари та консультації для студентства, викладачів ВНЗ і педагогічних училищ. Учителі й вихователі стажувалися на базі музею, зокрема розширювали знання з проблем історії освіти і виховання в Україні, ознайомлювалися з методиками Ф.Фребеля, М.Монтессорі, Н.Лубенець та їхніх послідовників, мали змогу вивчати праці Я.Коменського, Й.Песталоцці, К.Ушинського, М.Пирогова, М.Максимовича, М.Драгоманова, А.Макаренка, В.Сухомлинського та ін.

Треба підкреслити, що, незважаючи на суспільно-політичну заідеологізованість музеезнавчого процесу в роки радянської влади, саме у цей період у розвитку музею відбулися якісні зміни: почала розгортатися пошуково-дослідницька робота, яку здійснювали наукові співробітники закладу, що спрямовувалася на поповнення інформації про історико-педагогічний процес в Україні. Зокрема, були зроблені спроби пропагувати педагогічний рух, що увійшов в історію вітчизняної педагогіки як «педагогіка співробітництва», в якому брали участь і українські педагоги О.Захаренко, В.Шаталов, М.Гузик, Т.Сірик та інші. Працівники Республіканського педагогічного музею, організовуючи тематичні виставки, проводячи різноманітні просвітницькі заходи, відкривали «білі плями» історико-педагогічного процесу, наприклад, було здійснено дослідження з тем: «З історії народної освіти запорізьких козаків», «Відродження шкіл національних меншин на Україні» [17, с. 154].

З розпадом Радянського Союзу в 1991 р. та утворенням незалежної держави в Україні розпочався період, який змінив і соціокультурний простір, зокрема зміст діяльності музеїв. Педагогічний музей України почав перетворюватися на багатофункціональний соціокультурний інститут, мета діяльності якого спрямовувалася на «збереження культурно-історичних і природничо-наукових цінностей, накопичення і поширення інформації за допомогою музейних предметів» [5, с. 21]. Аналізуючи розвиток історико-педагогічної науки в Україні, академік О.Сухомлинська зазначає, що в цей період «відбувається критичне переосмислення розвитку педагогічної думки в Радянському Союзі, вперше після довгих років замовчування прозвучали

заборонені імена і факти, що стосувалися розвитку освіти і культури в Україні» [13, с. 53].

Тому враховуючи нові умови розвитку суспільства, Постановою Кабінету Міністрів України №335 від 16 червня 1992 р. «Питання Академії педагогічних наук України» Республіканський педагогічний музей було передано у функціональне підпорядкування Академії педагогічних наук (АПН) України. Саме від 1992 р. відраховуємо сучасний період у розвитку Педагогічного музею України. Як зазначав перший президент АПН України академік М.Ярмаченко, «станом на 1996 р. у фондах музею зберігається понад 35 тисяч пам'яток історії освіти та культури народів, що населяють територію України з давніх часів до наших днів. На основі постійно діючої експозиції, тематичних та ювілейних виставок, фондкових зібрань співробітники музею організовують оглядові і тематичні екскурсії по експозиції музею та виставках» [17, с. 134].

Завдяки реекспозиції, здійсненій у 1997 р., було забезпечено об'єктивне, неупереджене висвітлення історико-педагогічного процесу в Україні. Експозицію Педагогічного музею України розбудували за тематико-хронологічним принципом, і на той час вона охоплювала розвиток освіти та науково-педагогічної думки українців від етнопедагогіки східних слов'ян до 50-х років ХХ ст. [14, с. 176]. З 2006 р. співробітники музею розпочали створення оновленої експозиції, в якій представлено тенденції розвитку української освіти у другій половині ХХ - на початку ХХІ ст.

У 1997-2010 роках відбулися суттєві зміни в діяльності Педагогічного музею України. Музей поступово почав розвиватися як просвітницький та науково-дослідний центр. Було започатковано роботу просвітницького клубу «Джерела української педагогіки», мета діяльності якого полягає у наданні наукових консультацій відвідувачам, проведенні лекцій та бесід з актуальних педагогічних тем. Результатом пошукової, науково-дослідної роботи співробітників музею вважаємо й систематичне проведення презентацій здобутків новаторських навчальних закладів України і досвіду окремих педагогів-новаторів та науковців [8, с. 8].



Невід'ємною складовою діяльності Педагогічного музею України стали наукові дослідження, які полягають в отриманні й використанні нових знань на основі всебічного вивчення музейної колекції. Так, співробітники музею здійснили укладання науково-інформаційних довідкових матеріалів та розробили нові курси лекцій, провели виставки на такі теми: «Освітній ренесанс доби Української народно-демократичної революції» (2008 р.), «Музейно-педагогічна палітра України» (музеї при навчальних закладах України: діалог і суспільство, 2009 р.), «Юна Україна» (дитячі громадські об'єднання: діалог і суспільство, 2010 р.), «Професія - вибір майбутнього» (профорієнтаційна діяльність навчальних закладів України, 2010 р.) та ін.

Наукові співробітники музею, опрацьовуючи матеріали його фондів з оновлених методологічних позицій, проводять виставки, присвячені творчій спадщині та діяльності видатних педагогів. Наприклад, ювілейні виставки до 145-річчя від дня народження Б.Грінченка (2008 р.), до 110-річчя від дня народження Т.Бугайко (2008 р.), до 90-річчя від дня народження І.Ткаченка (2009 р.), до 150-річчя від дня народження М.Демкова (2009 р.), до 90-річчя від дня народження О.Дубинчук (2009 р.), до 130-річчя від дня народження О.Астряба (2010 р.), до 125-річчя від дня народження М.Даденкова (2010 р.) За результатами дослідження та аналізу музейних матеріалів науковці музею укладають проектну наукову документацію (концепцію, тематико-структурний та тематико-експозиційний плани), оформлюють теки для побудови музейних виставок, наприклад, «Раритети педагогічного музею» (із фондів музею, 2008 р.), «Освітня Україна - герої Великої Вітчизняної війни» (до Дня Перемоги, 2009 р.), «Освіта незалежної України» (до Дня Незалежності України, 2009 р.), «Видатні жінки-педагоги України» (2010 р.). Нині Педагогічний музей України співпрацює з різними науково-дослідними установами, насамперед з тими, що входять до складу Національної академії педагогічних наук України. З початку XXI ст. музей діє як просвітницький та науково-дослідний заклад, що збирає, досліджує, зберігає та пропагує музейними засобами історію української освіти і виховання, активно сприяє

розвитку національної освіти, реалізації Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»). Зауважимо, що під впливом вимог часу у 2006-2010 роках активізувалася популяризація кращого педагогічного досвіду та досягнень педагогічної науки, зокрема, було здійснено 13 всеукраїнських виставок з питань сучасної освіти, 55 міні-виставок, де висвітлювався педагогічний і просвітницький доробок видатних педагогів-ювілярів. Унаслідок активізації просвітницької роботи зросла кількість відвідувачів музею: 2006 р. - 15 700 осіб, 2007 р. - 16 200, 2008 р. - 16 800, 2009 р. - 18 550, 2010 р. - 19 700 осіб [15, с. 47].

Необхідно підкреслити, що якісна трансформація діяльності музею була пов'язана з перетворенням його із традиційного на інноваційний суспільно значущий заклад. У діяльності Педагогічного музею України використовуються нові, більш доступні для сприйняття відвідувачами засоби експонування музейних колекцій, а саме інтерактивні та мультимедійні дошки, розробляються інноваційні програми культурно-освітньої діяльності. Наприклад, у 2009 р. розроблено програму проекту «Школа музейної педагогіки» і систему заходів, що відображено у спеціальних підпрограмах - цільових проектах:

1. «Педагогіка духовності» (духовне виховання дітей та студентської молоді).
2. «Школа юних екскурсіводів» (школа в музейному просторі).
3. «Коло юних друзів» (дитячі громадські об'єднання).

Розроблені проекти дають можливість впроваджувати в діяльність музею нові музейно-педагогічні технології. З такими якісними змінами пов'язані і нові підходи до формування персоналу установи, працівники якої мають бути спроможними впливати за допомогою різних видів і форм своєї діяльності на розвиток духовності особистості. Особливо ефективним у цьому процесі є використання ідей музейної педагогіки, яка нині активно розвивається в Україні.

Отже, просвітницька та науково-дослідна діяльність Педагогічного музею, яка розпочалася від часу його заснування та становлення, знову відродилася у формі роботи Республіканської педагогічної виставки УРСР (1948-1983) та

стабілізувалася в діяльності Республіканського педагогічного музею УРСР (1983-1991). І нині вона оновилася, систематизувалася та структуризувалася в діяльності Педагогічного музею України (з 1992 р.). На основі проведеного дослідження маємо підстави для висновку про поступове піднесення діяльності Педагогічного музею України до рівня сучасного мобільного соціокультурного інституту державного значення.

### *Література*

1. **Гнедовский М.** Музейная коммуникация как предмет музееведческого исследования / М.Гнедовский, В.Дукельский // Музейное дело. Музей - культура - общество: сб. научн. тр. НИИ культуры. - М., 1992. - Вып. 21. - С 7-19.
2. **Иксанова И.** Опыт разработки модели регионального музейного объединения / И.Иксанова // Музееведение. Вопросы теории и методики: сб. научн. тр. НИИ культуры. - М., 1987.-С. 120-127.
3. **Ивановский В.** Педагогический музей в Києве / В.Ивановский // Вестник воспитания. - 1902. - №4. -С. 102-104.
4. **Ковалинский В.** Меценаты Києва. - 2-е изд., испр. и доп. -К.: Кий, 1998.- 528 с.
5. **Кондратьев В.** Свойства музейного предмета и пути его использования / В.Кондратьев // Музееведение: Проблемы использования и сохранения музейных ценностей: сб. научн. тр. - М.: НИИ культуры, 1985. - С. 5-22.
6. **Омельченко Ю.** Музейна політика: історичний досвід та сучасні проблеми / Ю.Омельченко // Культурна політика в Україні у контексті світових трансформаційних процесів: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. - К.: ДАКККІМ, 2002. - С. 345-347.

7. **Пантелейчук І.** Музей: від зібрання раритетів до науково-дослідної установи / ІПантелейчук // Питання культурології: міжвід. зб. наук. ст. - К., 2001. - Вип. 17. -С. 71-76.
8. **Педагогічний музей України: сто років** // Освіта. - 2003. - №32. - С. 8.
9. **Положення** про педагогічний музей при Управлінні київським навчальним округом. - ЦДІА України, ф. 730, оп. 1, од. зб. 294, л. 62-63.
10. **Равикович Д.** Социальные функции и типология музеев / Д.Равикович // Музееведение. Вопросы теории и методики: сб. научн. тр. - М.: НИИ культуры, 1987. - С. 10-24.
12. **Республіканська педагогічна виставка УРСР** // Радянська школа. - 1948. - №1. - С. 45.
13. **Странский З.** Музей, искусство и перспективы развития человечества / З.Странский // Музейное дело. Музей - культура - общество. - М.: НИИ культуры, 1992. -Вип. 21.-С. 247-258.
14. **Сухомлинська О.В.** Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки нового виміру / О.В.Сухомлинська // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002 : зб. наук. пр. до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. - Частина 1. - Х.: ОВС, 2002. -С. 37-54.
- 15.**Тригубенко В.** Освіта і педагогічна думка в Києві за тисячу років / В.Тригубенко, Л.Нестеренко. - К., 2002. -С. 175-176.
16. **Україна наукова.** Національна академія педагогічних наук України. - К., 2010. - Т. II. - 159 с.
17. **Циркуляр** по управленню народними училищами. -1903. - №1. - 147 с.
18. **Ярмаченко М.** Академія педагогічних наук України; п'ятиріччя становлення і розвитку / М.Ярмаченко. - К.: Пед. думка, 1997.- 154 с.

**Володимир МАЛЮГА**

**Педагогічний музей України: шлях становлення і розвитку (XX - початок XXI ст.)**

*У статті розглянуто періоди розвитку Педагогічного музею України з часу його заснування та становлення на початку XX ст. й до сьогодення в контексті змін, що відбувалися у соціально-економічному, політичному житті України.*

**Ключові слова:** педагогічний музей, просвітницька діяльність, виставки, науково-дослідний центр.

**Владимир МАЛЮГА**

**Педагогический музей Украины: путь становления и развития (XX - начало XXI в.)**

*В статье рассмотрены периоды развития Педагогического музея Украины со времени его основания и становления в начале XX в. и до сегодняшних дней в контексте изменений, произошедших в социально-экономической, политической жизни Украины.*

**Ключевые слова:** педагогический музей, просветительская деятельность, выставки, научно-исследовательский центр.